

Közgazdasági Szemle, LVI. évf., 2009. július–augusztus (731–737. o.)

A szocializmustól a kapitalizmusig*

Kornai János: Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás. Nyolc tanulmány. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 207 oldal

From Socialism to Capitalism. Eight Essays. Central European University Press, Budapest–New York, 2008, 240 oldal

Kornai Jánosnak a válogatásban újra közreadott nyolc elméleti tanulmánya fontos olvasmány a szocializmus, kapitalizmus és demokrácia nagy kérdéseit kutató szakemberek és az e problémák iránt érdeklődő újságírók, politikusok, diplomaták és általában a művelt olvasó közönség számára. A legnagyobb haszonnal talán mégis a társadalomtudósok fel-növekvő új generációi forgathatják a könyvet. A fiatal kutatókat – legyenek közgazdászok, politológusok, szociológusok vagy történészek – arra bátorítja a kötet, hogy pályájuk során ne riadjanak vissza akár a legbonyolultabb problémák vizsgálatától sem. Mivel a nagy társadalmi rendszerek és átalakulásuk elemzése interdiszciplináris kutatást igényel, Kornai a szakmai szűklátókörűséggel szemben a szélesebb társadalomtudományi megközelítésre helyezi a hangsúlyt.

Az esszék nemcsak a szakmai nyitottság fontosságának, hanem emellett a tudományos pálya egyes alapvető magatartási szabályainak hangsúlyozásával is követendő példát mutatnak a kezdő és érettebb kutatóknak. A könyv tartalma és stílusa példát mutat abban, hogy az interdiszciplináris kutatás termékenysége a művelőinek pontosságán, önismeretén és alázatán is múlik.

Pontosság, önismeret, alázat

A kötetben nagy súlyt kap a pozitív és a normatív állítások lehető legvilágosabb megkülönböztetése mint a tudományosság megkerülhetetlen, bár nem mindig könnyen teljesíthető követelménye. Ugyanakkor Kornai nem rejti véka alá a saját személyes meggyőződésén alapuló választásait azokban a bonyolult esetekben, amikor egyes értékek követése csak más fontos célok sérelme árán lehetséges. Például azokkal szemben, akik a gyors és hatékony gazdasági átalakulás érdekében korlátoznák a demokráciát, Kornai a demokratikus döntések mellett áll ki, még akkor is, ha azok megnövelik a gazdasági változások időigényét (7. tanulmány¹). Hasonlóképpen, számára a rendszerváltozás erőszakmentes lefolyása alapvető értéknek számít, jóllehet a békés átmenet kisebb teret hagyott a forradalmi lendület vagy a történelmi igazságtétel ügye számára (6. tanulmány²).

Az önismeret és őszinteség azt követeli a tudóstól, hogy nyíltan vállalja, ha rosszul mérlegelt, vagy tudása korlátokba ütközött. Kornai nem titkolja el saját tévedéseit. A 8. tanulmányban³ például elismeri, hogy alábecsülte a szocialista rendszer felbomlásának mértékét és ütemét, és nem látta pontosan előre sem a rendszer végét, sem a rákövetkező évekig tartó mély transzformációs visszaesést. Ugyanott azt is világossá teszi, hogy nem minden fontos kérdésre tudja a választ: például arra sem, hol van a határ a

* A Közép-európai Egyetemen 2008 májusában elmondott könyvköszöntő átdolgozott magyar nyelvű változata.

¹ Mit tanulhatnak a posztiszocialista átalakulás újtágra lépő országok az átmenet eddigi tapasztalataiból? (136–162. o.)

² Mit jelent a „rendszerváltás”? (112–1135. o.)

³ A rendszerparadigma (163–182. o.)

közgazdaságtan fő áramlata és a „rendszerparadigma” kompetenciája és magyarázó ereje között.

Túl azon, hogy az őszinteséget általános emberi erénynek szoktuk tekinteni, a tudósok önreflexióra való képessége azért is fontos, mert jelentős hozammal járhat a terjesztett ismeretek fogadtatása szempontjából. Mind a szakmai, mind a nagyközönség előtt nagyobb hitelességre számíthat az, aki bevallja, hogy olykor tévedett, vagy fogalma sem volt a helyes válaszról. Ezzel szemben az igazság tévedhetetlen letéteményeseinek szerepében pózolóok még akkor is könnyen elveszíthetik a hitelességüket, ha nem mindenben tévednek.

Végül, de nem utolsósorban bizonyos fokú alázat annál inkább helyénvaló, mert a világnk bonyolult, a tudományos kutatómunka nem könnyű vállalkozás, és a tudásunk korlátozottabb, mint sokszor hinni vagy másokkal elhiteni szeretnénk. A kötet és szerzője erényeit azért emeltem ki, mert a társadalomtudományok művelői és alkalmazói körében nem ritka a túltengő önértzet és magabiztosság. Például még a jelentős saját alkotások híján szakértelmüket leginkább napi- vagy hetilapokban bizonygató szerzők megnyilvánulásaiiban is sokszor több arroganciát találni, mint Kornai egész könyvében, ami egy nagyszerű tudósi pályának csupán egyes eredményeit foglalja össze. Melyek ezek az eredmények?

A holisztikus társadalomtudomány védelmében

Ez az alcím talán helytálló megnevezése a nyolc esszét összekapcsoló rendező elvnek. A holisztikus megközelítés, Kornai terminusában a rendszerparadigma, a társadalomtudományi elemzés egyik fő (bár manapság nem a legdivatosabb) szellemi tradíciója. Központi eleme a teljesség vagy „totalitás eszméje, amely szerint az egyes konkrét folyamatok értelmezéséhez csak a társadalom egészéről alkotott kép nyújthat alkalmas fogódzókat” (*Block–Somers* [1984] 62. o.). Kornai, aki itthon és külföldön sokunk számára e gondolkodásmód egyik nagymestere, az egyes tanulmányokban más-más oldalról mutatja be a holisztikus elemzés előnyeit, vagy érvel e megközelítés mellett.

Az első tanulmány a rendszerparadigma úttörő alkalmazása a szocialista gazdaságra és társadalomra. Közismert, hogy Kornai a szocialista rendszert a kommunista ideológiából levezetett monolitikus pártpolitikai döntések által vezérelt és a bürokrácia által koordinált entitásként határozza meg (1. tanulmány).⁴ Akik még nem olvasták a szerző nagy összefoglaló művét (*Kornai* [1993]), e fejezetéből megismerhetik az érvrendszer építőelemeit, és kedvet fognak kapni a szocialista rendszer eddigi legmeggyőzőbb és leginkább kimunkált elméletének részletesebb tanulmányozásához.

A második, harmadik és negyedik esszé a rendszerparadigma-megközelítést a társadalmi változás elemzésére használja. A reformszocializmus belső ellentmondásainak (2. tanulmány),⁵ és a tervezés és piac kombinált alkalmazását megalapozó ideológiáknak a feltárása (3. tanulmány),⁶ alapján Kornai arra jut: a szocializmus többek közt azon az alapon minősíthető rendszernek, hogy fennállása során mindvégig képes volt alapvető jegyeinek reprodukálására. A szocializmus reformjai – akár a piaci verseny, akár a magántulajdon csíráinak meghonosítását célozták – rendre a rendszer ideológiai és intézményi korlátaiba ütköztek. Ezért a reformok nem is vezethettek a kapitalizmusba való átmenetre, ahhoz a politikai szféra minőségi átalakulására volt szükség. Együtt olvasva, az első három tanulmány hasznos emlékeztető azok számára, akik mára már nosztalgiát éreznek a szocialista rendszer iránt, és hajlamosak megfeledkezni az emberi létezés kere-

⁴ A klasszikus rendszer koherenciája (13–31. o.)

⁵ A reformszocializmus belső ellentmondásai (32–49. o.)

⁶ Piaci szocializmus? Szocialista piacgazdaság? (50–61. o.)

teit szűkre szabó, az intézményteremtő fantáziát rendre visszanyesegető elnyomó hatalmi szerkezetéről.

A paradigma további fontos következtetése, hogy mivel a rendszerek egysége és logikája jellegzetes, és egymást erősítő intézményeken és mechanizmusokon alapul, átalakításuk nem könnyű, és bizonyos határon túl aligha siettethető. Ezt az összefüggést a 4. tanulmány⁷ a rendszerváltozás során alkalmazott különböző gazdaságpolitikai megoldások kritikus összehasonlításával szemlélteti.

Kornai arra figyelmezteti a radikális reformereket, hogy hiábavaló gyors és egyidejű intézményi változásokat szorgalmazniuk az összes lényeges területen. Ez a kritika máig érvényes, és különösen megszívlelendő lett volna a 2006 utáni Magyarországon. Minthogy a különböző reformoknak, például az árak és kereskedelem liberalizációjának, illetve a tulajdonreformnak és privatizációnak más és más az időigénye, a „sebességmánia” több kárral járhat, mint haszonnal. Az erőszakolt gyorsítás alááshatja az új intézmények minőségét. (Ebben a gondolatban alighanem Kornai egy korábbi – az erőltetett és harmonikus gazdasági növekedés különbségeit taglaló – koncepciója is új alkalmazást nyer.)

A kötet második felében olvasható esszék hármas feladatot látnak el. Az 5. tanulmány⁸ Közép-Kelet-Európa nagy átalakulásának két dimenzióját – egyrészt a folyamat világ- és régiós történelmi jelentőségét, másrészt az egyének mindennapi életére gyakorolt hatását taglalja. A 6. és 7. tanulmány bemutatja, miként alapozza meg a rendszerparadigma-szemlélet a szocializmus és a kapitalizmus, valamint a demokrácia és az önkényuralom összehasonlítását, továbbá az átalakulás különböző fázisaiban lévő országok helyzetének jobb megértését. A 8. esszére marad a rendszerparadigma fő elveinek, módszerének és még megoldandó rejtvényeinek részletes kifejtése. Ugyanitt a hasonló elméleti és módszertani alapelvekben gondolkodó, bár jórészt radikálisan eltérő következtetésekre jutó elődöket – mindenekelőtt Marxot, von Hayeket, Schumpetert és Polányit – is megnevezi Kornai.

A könyv a paradigma szellemében fogant további kutatási programok felsorolásával végződik. Ezek közül Kornai különösen fontosnak tartja a rendszerek mikro- és makrosajátosságainak, globális környezetének és ezek egymásra hatásának átfogó elemzését; Kína máig is kommunista vezetésű kapitalizmusának rendszeres feltárását; a kapitalizmuson belüli tartós változatok intézményeinek jobb megértését; továbbá a legfontosabb alrendszereknek, például a jóléti állam logikájának és más alrendszerekkel való ellentmondásos kapcsolatának tanulmányozását.

Végül Kornai a legizgalmasabb és az új globális válság miatt újra aktuálissá vált kérdést is felteszi. Ha az örökké tartó társadalmi rendszerek léte logikai alapon és a történelem tanúsága szerint is kizárható, akkor vajon melyek a szabályai a kapitalizmus jövőjéről és alternatíváiról való tudományos igényű gondolkodásnak? E kérdések és programok visszavezetnek a kötet egyik érdekes, keserényesen kritikus gondolatmenetéhez.

A rendszerparadigma visszhangtalansága a mainstream közgazdaságtanban

Engem a szerző (és megnevezett szellemi fegyvertársai) teljes mértékben meggyőztek a rendszerparadigma érényeiről. Kornai kötetét a szocialista és a kapitalista rendszer termékeny összehasonlítása és elemzése egyik iskolapéldájának tartom. Emiatt meglepetéssel olvastam mennyire csalódott, már-már kiábrándult hangnemben ír Kornai az általa választott paradigma hatástalanságáról, hadd ne mondjam, mellőzöttségéről a közgazdaságtan neoklasszikus fő áramlatának művelői körében.

⁷ Az átalakulás sebessége (62–68. o.)

⁸ Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása – siker és csalódás (79–111. o.)

„Nem a kuhni értelemben vett tudományos forradalmat hiányolom. Nem azt igényelném, hogy a *mainstream* paradigmát leváltásák, és más paradigmával helyettesítsék. Csupán arra lenne szükség a posztzocialista transzformáció nagy élménye nyomán, hogy a *mainstream* normáltudomány jobban felismerje saját lehetőségeinek határait. Jobban megértse: mi az, amire alkalmas, és mi az, amire nem. Talán tévedek, de az a benyomásom, hogy elég kevesen vannak azok, akik elfogadják ezt a leszűkített, szerényebb érvényességi kört. Sőt, vannak, akik éppen a fordított következtetést vonják le az 1990-es évek rendszerváltásából. A valóságos kapitalista rendszer győzelmét a valóságos szocialista rendszer felett összetévesztik a neoklasszikus főáramlat győzelmével valamennyi alternatív paradigma felett.” (174. o.)

Azt hiszem, Kornai pontosan tudja, sőt e kötetben jórészt ki is fejtí, miért lehetett, bár érthető és jogos, de mégiscsak irreális a fenti várakozása. Ennek alátámasztására hadd ütköztessem a rendszerparadigma általa felsorolt fő megkülönböztető jegyeit (169–171. o.) a neoklasszikus közgazdaságtani *mainstream* egyes elméleti és módszertani vonásaival.

A rendszerparadigma a módszertani holizmus, míg a *mainstream* közgazdaságtan a módszertani individualizmus elveit követi. A rendszerparadigma tárgya az intézményekbe beágyazott egyén – vagy tágabban véve a társadalom intézményi története –, míg a neoklasszikus közgazdaságtan elemzési alapegysége az állítólag a történelem hajnalától fogva jelen lévő *homo oeconomicus*. Az előbbi gondolkodás szerint az egyének preferenciáit a rendszerek formálják, az utóbbi megközelítésben azok primer módon adóttak. A rendszerparadigma elsődlegesen a társadalmi dinamika, a *mainstream* közgazdaságtan viszont inkább a társadalmi statika tudománya. Az előbbi a konkrét kvalitatív és kvantitatív elemzést, az utóbbi az elvont matematikai modellezést tekinti az eredményeihez vezető legjobb útnak. Végül a rendszerparadigma témájából eredően szükségképpen nyitott az interdiszciplináris megközelítésekkel szemben – ellentétben a közgazdaságtan főáramlatával, amely szeret a „társadalomtudományok királynője” pózában tetszelegni, és sokszor mintha lekicsinyelné „alattvalóit”, a többi humán tudományt.

Összefoglalva, szerintem a mai közgazdaságtan tárgya és módszere különösen megnehezíti, hogy képviselői a rokon tudományok eredményeiből merítsenek. Ugyanezek a sajátosságok azt sem könnyítik meg, hogy a *mainstream* képviselői kellő nyitottsággal fogadják Kornai javaslatát a diszciplinán belül létező alternatív paradigmák híveivel való békés együttélésről – a legkevésbé kölcsönösen elfogadott kompetenciahatárok mentén. Ehelyett túl erős a késztetésük a közgazdaságtan leszűkített definíciójára, és az alternatív megközelítések „nem közgazdaságtanként” való mellőzésére és kiszorítására. (A szűkkeblűségnek természetesen számos tudományozóciológiai, sőt nyers hatalmi oka és vonatkozása is lehet, amelyekre ebben az ismertetőben nem tudok kitérni.)

Ennek fényében a rendszerparadigma esete a *mainstream* közgazdaságtannal nem meglepő és nem egyedí. Elég a rendszerparadigma egyes Kornai előtti művelőinek példájára utalni. Marx munkásságának ma alig szentelnek figyelmet a világszerte oktatott bevezető közgazdasági tankönyvek, Polányit pedig említésre sem méltatják. Hayek a neoliberais szellemi forradalomban játszott alapvető szerepe dacára jórészt kívülálló maradt a közgazdaságtan fő áramlatához képest, akár a hivatalos akadémián belüli egykori megtúrt státusát, akár a szűken vett diszciplinára gyakorolt hatását tekintjük. Schumpeter egyik, mindmáig a legjobbak közé sorolt, szellemi élettrajzát nem *mainstream* közgazda, hanem egy kiemelkedő gazdaságszociológus írta meg (Swedberg 1991). Egyik-másik közgazdász elméletörténész pedig rendkívül fontosnak tartja leszögezni, hogy a Kornaiéhoz hasonló című művét maga Schumpeter inkább interdiszciplináris szellemi kirándulásnak, semmint közgazdasági munkássága szerves részének tekintette (Schumpeter [1942]). (Azért az még az egyik legolvasottabb és legnagyobb hatású Schumpeter-mű marad.)

Végül, Hirschmann neoklasszikus kollégái azért szokták dorgálni, mert művei jobban inspirálták a többi társadalomtudomány, mint saját diszciplinája művelőit. De hát annál

azért nagyobb baj is megeshet egy közgazdával, hogy műveit széles körben olvassák, és felfedezései az *egész* társadalomtudományos gondolkodást előre viszik. Efféle „bajtól” Kornai munkássága is szenved és szenvedni fog.

Nagy rendszerek és kisemberek

Hadd emeljek ki végül egy másik nagyobb kérdéskört, ami a könyv olvasásakor erősen foglalkoztatott. Ez a nagy rendszerek, struktúrák, intézmények és folyamatok, valamint a kisemberek és vállalatok mindennapi élete, reményei, félelmei és döntései közötti kapcsolat problémája. A holisztikus társadalomtudomány sok bírálatot kap amiatt, hogy nem szentel kellő figyelmet a társadalmi létezés e két alapvető szintje közötti összefüggéseknek.

Ebből a szempontból a Kornai-kötetnek a szocialista rendszert elemző első része aligha kritizálható, inkább nagy elismerést érdemel. Az első rész tanulmányai egytől-egyig részletesen kidolgozott, egészében teljes képet adnak egyfelől a vállalatok, munkások, fogyasztók és irányító bürokraták mikro döntései, másfelől a szocialista rendszer különböző változatainak makrologikája közötti kölcsönös kapcsolatokról. Sőt, az első négy esszé azt is világossá teszi, melyek voltak azok a csak mikroszinten észlelhető döntések és események, amelyek révén a kisemberek és vállalatok – akarva-akaratlanul is – a nagy rendszer sírásóivá váltak.

Ezzel szemben a kötet második, a kialakuló kapitalista demokráciákat elemző részét inkább egy majdani teljesebb szintézis előmunkálataként olvastam. Nem arról van szó, hogy Kornai demokratikus kapitalizmusra vonatkozó fejtegetései teljesen célt tévesztettek volna, hanem arról, hogy befejezetlenek. Konkrétabban úgy látom, hogy az egyéneknek és vállalatoknak az új gazdaság és politika kihívásaira, lehetőségeire és kockázataira adott válaszai több figyelmet érdemelnek. Ez akár egy módosított elemzési keret szükségességét is felveti. A társadalomtudósoknak ma is komolyan kell venniük a kisemberek és vállalatok reményeit, sérelmeit és félelmeit, mert ezeknek nagy hatása lehet a demokratikus kapitalizmus megszilárdulására vagy meggyengülésére – akár teljes ellehetetlenülésére, kiürülésére és összeomlására. Vegyünk néhány példát a kötetből a még elvégzendő munka jellegének illusztrálására!

A 6. tanulmányban Kornai vállaltan minimalista, formális és procedurális kritériumokat alkalmaz a szocializmus és kapitalizmus, továbbá a demokrácia és önkényuralom megkülönböztetésére (115. o., 121. o.). Én azonban felvetem és meggondolásra javaslom, hogy Kornai pozitív megközelítése túl korán fúj takarodót annak konstatálásával, hogy az értékelése pillanatában Közép-Kelet-Európában a demokratikus kapitalizmus és nem valami egészen más rendszer az uralkodó – legalábbis a minimalista mércék szerint. Ez a következtetés jelentheti ugyan az analízis kezdetét, de semmiképpen sem a végét.

Az új rendszer pozitív (és nemcsak normatív) meghatározásához is túl kell lépni a minimális és formális kritériumokon. Ez utóbbiak ugyanis kevés segítséget nyújtanak annak eldöntésében, „valódi-e”, kellően stabil-e az új rendszer. Mi a társadalmi és politikai elfogadottsága a kisemberek és a vállalatok körében? Ha a definíciója eleve kizárja az ilyen, az új rendszer *minőségére*, ennél fogva támogatottságára és végső soron életképességére vonatkozó kérdéseket, tudhatja-e egyáltalán Kornai, hogy tartós társadalmi állapotot – vagyis a rendszerparadigma értelmében felfogott *rendszert* – minősít, vagy mindössze egy sérülékeny és változékony pillanatnyi helyzet alapján von le következtetéseket?

Persze, hogy igaz: például Magyarország gazdasága e pillanatban kapitalista piacgazdaságként (is) jellemezhető. De miféle piacgazdaság az, ahol még 2004-ben is a lakoságnak csak mindössze egyötöde talált állandó munkahelyre a magánszektorban (lásd a LABORSTA adatait).

Evidens az is: Magyarország politikai rendszere jelenleg liberális demokráciaként (is) meghatározható. De mely határig definiálható „demokráciaként” egy uralmi típus, amelyben a politikai és technokrata elit tagjai egymással versengve tesznek a rendet veszélyeztető felelőtlen ígéreteket, és üresítik ki a demokratikus döntések terét? Demokraták-e még azok, akik úgynevezett politikától független intézmények falai mögé húzódva intézkednek nyílt pökhendiséggel és/vagy hazudozással, ahogy éppen a helyzet hozza, kormányon vagy ellenzékben. Mindezt figyelembe véve, vajon mit jelenthet a kisemberek számára a tudós közlése, hogy Magyarország politikai rendszere (még) demokratikus?

Ha pedig (mint a fentiekben indokolni próbáltam) Közép-Kelet-Európában a demokratikus kapitalizmus pohara a legjobb esetben is csak „félíg teli, félíg meg üres,” akkor a rendszerparadigma talaján maradván, egyelőre még nem nagyon juthatunk a nagy átalakulás eredményeit megnyugtatóan rendszerező következtetésekre. Nem biztos ugyanis, hogy már általánosan elfogadott társadalmi rendben élünk – például a régi és új rendszer közötti elhúzódo káosz és útkeresés periódusa helyett.

Erre a kellemetlen lehetőségre a történelem is figyelmeztet, hiszen Magyarország régtől fogva olyan látnokok szülőhelye, akik a maguk korában hihetetlen érzékenységgel tapintottak rá az ország fejlődésének visszatérő ellentmondásosságára és bizonytalanságára. Gondoljunk csak Ady Endre mindmáig érvényesnek tűnő „komp-ország” látomására (Ady [1905]), vagy a kortárs gazdaságszociológus Leopold Lajos írására a magyar (és kelet-európai) „színlelt kapitalizmusról” (Leopold [1917]).

Kornai maga is érzékeli az ilyenekhez hasonló ellentmondásokat. Mással nem tudom magyarázni, hogy bár az átalakulás világ- és régiós történelmi jelentőségét szembesíti az egyének mindennapi életének tényeivel, határozottan elutasítja, hogy egyenleget vonjon a pozitívumokból és negatívumokból.

„A cikkben leírt átalakulás értékelésére két külön számlát vezetek, és ezeket nem egyesítem. Az egyik számlán örömmel nyugtázom a világtörténelmi jelentőségű sikert: vér nélkül és hihetetlen sebességgel létrejött egy, az előzőt meghaladó rendszer. A másik számla a mindennapi élet jó és rossz tapasztalatainak hosszú jegyzékét tartalmazza; sok örömet és sok kínlódsát. Értelmesnek és védhetőnek tartom azt a kijelentést, hogy ami a régióban történt, az egyszerre minősíthető világtörténelmi szemszögből sikernek és ugyanakkor több fontos vonatkozásban súlyos gondokkal és szenvedésekkel teli folyamatnak, mert fájdalmat, keserűséget és kiábrándulást okozott sok embernek.” (109–110. o.)

Kornai választása kétségkívül értelmes is, védhető is. De biztosan nem az utolsó szó a rendszerváltozásról folyó tudományos és egyéb vitákban. Ezért úgy látom, hogy a térségünk elsőrangú politikai gazdaságtani elemzőjének új kötete a következő évekre jókora feladatot hagyott mind magának a szerzőnek, mind követőinek és tanítványainak, magamat is közéjük érve. A szocialista rendszer utáni kapitalista demokrácia további sorsa ugyanis minden bizonnyal azon áll vagy bukik, miképpen vonják meg a kisemberek a saját egyenlegüket a nagy átalakulás történelmi jelentősége és mindennapi életük öröme, fájdalma, keserősége és kiábrándulása között.

Hivatkozások

- ADY ENDRE [1905]: Ismeretlen Korvin-kódex margójára. <http://mek.oszk.hu/00500/00583/html/index.htm>, 7. kötet, 8.
- BLOCK, F.–SOMERS, M. R. [1984]: Beyond the Economistic Fallacy: The Holistic Social Science of Karl Polanyi. Megjelent: *Skocpol, T.* (szerk.): *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge University Press, Cambridge.

-
- KORNAI JÁNOS [1993]: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Heti Világgazdaság Kiadói Rt., Budapest.
- LABORSTA, <http://laborsta.ilo.org/cgi-bin/brokerv8.exe>.
- LEOPOLD, L., JR., [1917]: Színlelt kapitalizmus. Megjelent: Leopold, L.: Elmélet nélkül. Budapest, 91–133. o.
- SCHUMPETER, J. A. [1942]: Capitalism, Socialism and Democracy. Harper and Brothers, New York.
- SWEDBERG, R. [1991]: Joseph A. Schumpeter. His Life and Work. Polity Press, Cambridge.

Greskovits Béla